

XALQARO TIJORAT ARBITRAJ SUDIDA DALILLAR

Zayniddin Abdulazizov Zarifjon o'g'li

Annotatsiya: Biz ushbu maqola orqali xalqaro tijorat arbitraj sudida dalillar juda muhim qismi ekanligini va dalillarni olish, dalillarni ko'rib chiqishni tartibga doir belgilab qoyilgan bir qancha normalar bilan birma-bir tanishib chiqamiz. Dalillar - bu ishtirok etuvchi shaxslarning talablari va e'tirozlarini asoslovchi holatlar, shuningdek ishni to'g'ri hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa xolatlar bor yoki yo'qligi aniqlanishda eng muhim bir vosita hisoblanadi. Bunday ma'lumotlar yozma va ashyoviy dalillar, ekspertlarning xulosalari, guvohlarning ko'rsatmalari, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning tushuntirishlari bo'lishi mumkin. Dalillar kelib chiqayotgan muammo va undagi protsessni yanada ochib berish va ishlarni odil va haqqoniy hal qilishga yordam beradigan muhim omil sanaladi. Ushbu maqolada, shuningdek, davlatlarning milliy qonunchiligida dalillar bilan bog'liq masalalarni ham bilib olish mumkin. Xalqaro sudlarda dalillarning mohiyatini hamda uning kelib chiqishi uni qanchalik to'g'ri ekanligini aniqlash va shu aniqlash jarayonida bo'ladigan protsesslarni o'rganish juda muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada orqali turli xil muammolarga birma bir yechimlar berishga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: Xalqaro tijorat arbitraji, dalillarni olish, ularning turlari, tekshirish tartibi, amaliyot.

KIRISH

XALQARO TIJORAT ARBITRAJ SUDI QOIDALARI

Zamonaviy xalqaro xususiy huquqning muhim institutlaridan biri bu xalqaro tijorat arbitrajidir. Xalqaro tijorat arbitraji asosan tashqi iqtisodiy faoliyat jarayonida vujudga keladigan chet el elementi tomonidan murakkablashgan fuqarolik nizolarini hal qilish vositasi hisoblanadi. Xalqaro tijorat arbitraji va milliy tijorat arbitraji xalqaro xususiy huquqning global va mahalliy jihatlari bilan birlashtirilgan masalalaridir. Xalqaro tijorat arbitrajidagi tartib qoidalari butun dunyoda turlicha bo'lib, milliy qonunchilikning kuchli ta'siri bilan uyg'unlashadi va arbitraj jarayonidan oldin hakamlik sudyalari tomonidan o'tkaziladigan joy bilan belgilanadi. Xalqaro tijorat arbitraji tashqi savdo munosabatlari sohasida taraflar o'rtasida vujudga keladigan nizolarni davlat sudlaridan boshqa, alternativ tarzda, o'zlari tanlagan arbitrlar ishtirokida ko'rib chiqishga asoslangan, nizoni hal etish usulidir. Endi mediatsiya va arbitrajda nizoni hal etishning umumiy jihati borki, unda taraflar shartnoma tuzish jarayonida yoki undan keyin o'rtada vujudga keladigan nizoni mediatsiyada yoxud arbitrajda ko'rish uchun avvaldan yozma rozilik bo'lishi talab etiladi. Ya'ni sudlovga taalluqlilik–mediatsiya yoki arbitrajga doir kelishuv mavjud bo'lsagina uni ko'rish mumkin bo'lsagina, uni tegishliligi bo'yicha ko'rib chiqish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Taraflar kelishuvga erishmagan taqdirda tribunal yoki vakolatli organ bu masalani yechimini topadi va ishni ko'rish mazkur yechimlarga og'ishmay hal qilinadi. Xalqaro tijorat arbitraji va milliy tijorat arbitraji xalqaro xususiy huquqning global va mahalliy jihatlari bilan birlashtirilgan masalalaridir. Xalqaro tijorat arbitrajidagi tartib qoidalari butun dunyoda turlicha bo'lib, milliy qonunchilikning kuchli ta'siri bilan uyg'unlashadi va arbitraj jarayonidan oldin hakamlik sudyalari tomonidan o'tkaziladigan joy bilan belgilanadi. Tijorat arbitrajida dalillarni olish ham yuqorida qayd etilgan jihatlarga bog'liq. Hakamlar umumiy huquq tizimi, fuqarolik huquqi tizimining ta'siri va hakamlik muhokamasi jarayonida ega bo'lgan vakolatlari va tashabbuskorlik imkoniyatlari haqida iloji boricha ko'proq bilishlari kerak. Tizim va mavjud tartib qoidalari to'g'risidagi bilim ularga arbitrajning eng muhim qismini, masalan, mukammal mukofotni ishlab chiqarishga imkon beradi. Dalilning yagona yoki universal ta'rifi yo'q. ¹Ko'pgina mamlakatlar o'z qonunchiligida aniq yoki yagona ta'rifni taqdim etmaydilar. Bunday mamlakatlar uchun berilgan ta'riflar bir-biridan farq qiladi, ammo o'xshashdir. Xalqaro arbitrajda bir qancha printsipal muhim ro'l o'ynaydi. Masalan. Tortishuvchalik prinsipi. Taraflar pozitsiyalarini o'z vaqtida aniq bildirishlari va uni aniq dalillar bilan tasdiqlashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq davlatlarning o'z yurisdiksiyasidagi sudlardagi isbotlash tartib-taomili xalqaro arbitrajidagi tartibga har doim ham to'g'ri kelavermaydi. Xalqaro tijorat arbitraji qoidalari dalillar va isbotlash instituti bo'yicha aniq qoidalarni o'rnatib bermagan. Masalan, 1998-yilda qabul qilingan Reglamentda ham mazkur masalaga oid aniq normalar belgilanmagan. Shu sababli bu masala odat normalari bilan belgilanadi Xalqaro tijorat arbitrajida dalillar va isbotlash bo'yicha aniq normalar bo'lmasada, Xalqaro advokatlar assotsiatsiyasi tomonidan odat normalari yagona hujjatga yig'ilgan:

- Xalqaro tijorat arbitrajiga dalillarni taqdim etish va ularni tekshirishga oid qo'shimcha qoidalar;
- Yangi tahrirdagi IBA qoidalari;

Shuningdek. IBA qoidalarining xususiyati:

- Majburiy kuchga ega bo'lmasdan, tavsiyaviy, dispozitiv xarakterda;
- Shartnoma taraflari mazkur qoidalar asosida ishlashlari uchun buni shartnomada nazarda tutishlari lozim;
- Xuddi shu tartib arbitraj protsessi boshlanganda ham kelishib olinishi mumkin;

Shu bilan birgalikda dalillarni taqdim etish tartibi ham belgilab qoyilgan. Ya'ni:

- Har bir taraf arbitraj sudida ishga aloqador istalgan dalilni taqdim etishga haqli;
- Dalillarni taqdim etayotganda nafaqat arbitrlar, balki ishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslar ham dalil bilan xabardor qilinishi kerak. Ya'ni bu dalilni

¹ https://www.researchgate.net/publication/322704816_Evidence_in_International_Commercial_Arbitration

arbitrga taqdim etayotganda uning nusxasini boshqa shaxslarga ham berishni nazarda tutadi;

- Milliy qonunchilikdan farqli ravishda, IBA qoidalariga ko'ra taraflar nafaqat "xususiy" hujjatlar, balki e'lon qilingan qonunlar va ularning normalarini ham dalil sifatida havola qilishlari lozim.²

Shu kabi bir qancha odat normalar belgilab qoyilgani ko'rishimiz mumkin. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi xalqaro tijoratda arbitraj sudi va unda qo'llaniladigan dalillar, ularni qanday aniqlash, dalillarning qaysilari sud muzokaralari uchun qabul qilinadi, dalillar qanday holatlarda yoki qanday dalillar nizo jarayoniga qabul qilinmasligi kabi munosabatlarni o'rganishdan iboratdir. Xalqaro tijorat arbitraji sohasidagi barcha mutaxassislar arbitraj tijorat nizolarini hal qilishning eng samarali usullaridan biri sifatida rivojlanganligini bilishadi. Xalqaro tijorat arbitrajining ahamiyati tobora ortib bormoqda va xalqaro aspektlar bilan savdo huquqi sohasida milliy sudlarni solishtiruvchi xalqaro arbitraj nizolarni hal etishning yetakchi usuli hisoblanadi. Xalqaro tijorat arbitrajidagi dalillar arbitrajning o'zi bilan bir xil tarixga ega. Aksariyat ekspertlar uchun xalqaro arbitrajning fuqarolik huquqi tizimlarida ko'proq afzalligi va ma'lum bo'lishi ajablanarli holdir. Xalqaro tijorat arbitraji Qo'shma Shtatlarning Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi konventsiyasini ratifikatsiya qilishi bilan umumiy huquq tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. 1970 yilda ratifikatsiya qilinganidan beri umumiy huquq tizimidan ishtirok etuvchi davlatlar soni ortib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konventsiyasi ratifikatsiya qilinganidan buyon alohida jihatlar kiritildi. Hozirda xalqaro tijorat arbitrajleri ishida oldindan eshituvlar va o'zaro tekshiruvlar kuchliroq mavqega ega. Umumiy huquq tizimining ta'siri hakamlik muhokamasidagi dalillar qoidalarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Huquqiy tizimlarning tabiatiga ko'ra, turli mamlakatlarda dalillar qoidalari bir xil emas. Xalqaro tijoriy arbitrajda dalil qoidalarining ta'rifi tomonlardan biri aytib o'tgan hujjatli va og'zaki dalillarning ahamiyatini, shu jumladan guvohlar, ekspertlar, hujjatlar va mahalliy tekshiruvlarni tayyorlash va taqdim etishni tartibga soluvchi qonunlar yig'indisini tavsiflaydi. Xalqaro tijorat arbitraji uchun qoidalar atamasidan foydalanish yaxshiroq bo'lar edi. Bu nafaqat barcha milliy huquq tizimlaridagi tafovutlar tufayli, balki butun dunyo boylab hakamlik sudlarida mavjud bo'lgan turli xalqaro tijorat arbitraj qoidalaridagi ko'plab farqlar tufayli. Agar tomonlar turli huquq tizimlaridan kelgan bo'lsa, muammo birlashtiriladi. Arbitrlar dalillarning ahamiyati va ahamiyatini aniqlashlari shart. Umumiy huquq tizimi va fuqarolik huquqi tizimini taqqoslashning eng katta farqi fuqarolik huquqi tizimlari tomonidan afzal qilingan yozma dalillar va umumiy huquq tizimlarida guvohlarning bayonotlari bilan birlashtirilgan og'zaki dalillarning dolzarbligidadir. Bu muammo, ehtimol, fuqarolik protsessuallari va milliy sudlar

² <https://www.carlsonssolicitors.com/news/2021/4/28/admissibility-of-evidence-in-international-arbitration>

tomonidan ko'rib chiqish an'analari bilan birlashtirilgan. Shunga o'xshash jarayonlarda hakamlar hay'atidan foydalanish va umumiy huquq tizimlarida adolat tamoyiliga ishonish milliy sudlardan arbitrajga ushbu an'anaviy farqlarni olib keladi protsessda, ayniqsa xalqaro arbitrajda muvozanatga ega bo'lishdan kuchli manfaatdorlik hisoblanadi. Shunday qilib, hakamlar xalqaro tijorat arbitraji uchun xalqaro qoidalardan foydalanadilar. Biz xalqaro tijorat arbitraji ad hoc ishlayaptimi yoki xalqaro arbitraj sudi oldidagi institutsional tijorat arbitrajini farqlashimiz kerak. Sudda hakamlar amal qilishi mumkin bo'lgan qoidalar mavjud. Boshqa hollarda, ad hoc deb ataladigan hakamlar ko'pincha XBA qoidalaridan foydalanadilar. Xalqaro advokatlar assotsiatsiyasining tijorat arbitrajida dalillarni olish qoidalari – “XAB qoidalari” – xalqaro arbitraj uchun ekspertlar guruhi tomonidan xalqaro miqyosda tayyorlangan qoidalarga, xususan, xalqaro tijorat arbitrajiga yaxshi misoldir. Qoidalar umumiy huquq va fuqarolik huquqi tizimlaridan kelgan amaliyotchilarning talablarini qondirish uchun tayyorlangan.³ Qoidalar dalil qoidalari bilan bog'liq bo'lib, dalillar amaliyotida murosaga keladi. Ularning tuzilishidagi qoidalar tomonlarga qarama-qarshi tomondan cheklangan miqdordagi hujjatlarni taqdim etishni so'rashga imkon beradi. Bu ish bo'yicha xarajatlarga nisbatan, shuningdek, hujjatlar toifasini belgilash va ko'rsatish va hujjatning ahamiyatini aniqlash uchun juda muhimdir. Ko'pgina institutsional arbitraj qoidalariga qaraganda ancha batafsilroq XBA qoidalari yuqorida qayd etilgan. XBA qoidalari xalqaro arbitrajda dalillarning beshta asosiy turini tavsiflaydi. Birinchi o'rin 3-moddada hujjatli dalillar bilan qoplangan. 4- modda guvohlarning dalillarini tavsiflaydi va 5 va 6-moddalarda tomonlardan biri yoki hakamlar tomonidan tayinlangan ekspert dalillari tasvirlangan. 8-modda joyida tekshirish va dalillarning qabul qilinishi va baholanishi bo'lgan XBA qoidalariga muvofiq dalillarning beshta eng muhim qismini tavsiflaydi.

XALQARO TIJORAT ARBITRAJ SUDIDA DALILLARNING TURLARI

Xalqaro tijorat arbitrajda dalillarning bir qancha turlari belgilab qoyilgan. Ya'ni ularga quydagilar kiradi:

- Taraflar, uchinchi shaxslar va vakillarning tushuntirishlari;
- Yozma va og'zaki dalillar;
- Guvohlar tushuntirishlari;
- Ekspertlar xulosalari va boshqalar;⁴

Taraflar, uchinchi shaxslar va vakillarning tushuntirishlari - Hujjatli dalillarga hakamlik muhokamasi taraflari tomonidan taqdim etilgan dalillar va ularning tinglash uchun tayyorlangan taqdimnomalari kiradi. Ikkala tomonning qo'lida bo'lgan hujjatli dalillar ham taqdim etilishi mumkin. Xalqaro tijoriy arbitrajdag hakamlar ko'pincha tomonlarning ixtiyorida bo'lgan hujjatlarni ishlab chiqarishni buyuradilar. Umumiy

³ <https://blog.ipleaders.in/evidence-arbitral-proceeding/>

⁴ https://www.researchgate.net/publication/322704816_Evidence_in_International_Commercial_Arbitration

huquq tizimiga rioya qilgan holda, tomonlarning har biri tegishli hujjatlar deb hisoblagan narsaga nisbatan, tomonlar o'z pozitsiyalariga mos keladigan har bir tegishli hujjatni sudga taqdim etishlari shart. Arbitrlar har bir tarafga ko'rsatuv berish vaqtini cheklashlari mumkin. Arbitraj, albatta, eshitish jarayonini samarali boshqarish va ikkita muhim natijani ta'minlash o'rtasida muvozanatni saqlashga intilishi kerak: tomonlarga teng munosabatda bo'lishlari va ular o'z ishlarini taqdim etish uchun adolatli imkoniyatga ega bo'lishlari kerak. Ba'zi arbitrlar juda qattiq muddatlar belgilaydilar. Har bir tomon aynan bir xil daqiqalarni oladi va arbitrlarga ma'lum vaqtni ajratib qo'yadi. Bu katta, murakkab ishlarni boshqarishda va arbitrlar belgilangan vaqtda yakunlanishini ta'minlashda muhim bo'lishi mumkin. Tomonlar o'zlarining qancha vaqtlari borligini aniq bilishadi va ular berilgan chegaralarda bo'lishlarini bilishadilar. Dalillash jarayonining birinchi bosqichi taraflar taqdim etganidan so'ng, guvohlar so'zlari almashish va tinglashdan oldin amalga oshiriladi.⁵

Yozma va og'zaki dalillar - sud guvohlarning uning ishtirokida faktlarning haqiqati to'g'risida aytishiga ruxsat bergan yoki kutgan barcha bayonotlar og'zaki dalillar deb ataladi. Yozma dalillar ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlar to'g'risidagi ma'lumotlar bayon etilgan hujjatlar, xizmatga daxldor va shaxsiy yozishmalar hisoblanadi. Hujjatlar arbitrajda dalil vositasi ekanligi aniq. Ideal holatda tomonlarning pozitsiyasi hujjatlar bilan aniq tasdiqlangan, ammo bir nechta holatlar ideal va hujjatli dalillar har doim ham to'liq va yakuniy natijaga olib kelmaydi. Amalda, hakamlar bir nechta tegishli hujjatlarga ega bo'lib, ularga tayanishi mumkin. Hujjatlarning yozma shakli bilan bog'liq muammolar ko'p uchraydi. Hujjat muallifi o'z fikrini chet tilida ifodalashga harakat qilgan hollarda, ba'zan tushunarsiz bo'ladi. Faqatgina chet tillarini bilish muammo tug'dirmaydi. Ba'zi hujjatlar ahamiyatsiz, lekin ko'p miqdorda ishlab chiqariladi. Hakamlar nuqtai nazaridan, bu jarayon bilan birgalikda xalqaro arbitrajning juda yuqori narxini oshiradi.⁶

Guvohlar tushuntirishlari - Guvohlarning ko'rsatuvlari Xalqaro tijorat arbitraji guvohni tinglash mumkin bo'lgan har qanday shaxs, jumladan, taraf vakili yoki xodim deb tushunadi. Xalqaro arbitrajning zamonaviy tartibida arbitrlar protsedura xarajatlarini hisobga olishlari kerak. Shunday qilib, ular tomonlardan guvohlarning bilimlari va tegishli holatlarni tushunishlarini tavsiflovchi yozma guvohlik ko'rsatmalarini taqdim etishlarini so'rashning umumiy amaliyotini o'rnatdilar. Protessual nuqtai nazardan, so'roq va hakamlarning savollari bilan keyingi sud muhokamasi juda muhim. Ko'pincha guvohlar guvohlarning ko'rsatmalarini o'zlari yozmaydilar. Hujjatlar advokat yoki partiya tomonidan tayyorlanadi. Va bu bayonotning mazmuniga ta'sir qilishi mumkin. Og'zaki imtihon hakamlar sudyalari uchun ham, jarayon uchun ham muhimdir, chunki u guvohning yozma

⁵ https://www.researchgate.net/publication/322704816_Evidence_in_International_Commercial_Arbitration

⁶ <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=4F797338-693E-47C7-A92A-1509790ECC9D>

ko'rsatmalarining ishonchliligini tekshiradi. Hakamlar yozma ko'rsatmalarning og'zaki tasdiqlanmagan baholariga juda tez-tez duch kelishadi.⁷

Ekspertlar xulosalari va boshqalar - Ekspert dalillari xalqaro tijorat arbitrajida muhim o'rin tutadi. Ekspert bayonoti ham nizolarni hal qilishning muqobil usullaridan biri bo'lib, ekspert nuqtai nazari xalqaro tijorat arbitrajida dalil sifatida qo'llaniladi. Ekspert dalillari texnik, huquqiy, moliyaviy yoki boshqa ekspert masalalari bilan bog'liq bo'lib, nafaqat hakamlar ekspert tayinlash huquqiga ega, balki bu imkoniyat tomonlarga ham tegishli. yoki undan ortiq ekspertlar tayinlanishi mumkin. Imkoniyat jarayonning yuqori xarajatlari xavfi bilan uyg'unlashadi va hakamlar ekspert dalillarining dolzarbligi haqida qayg'uradilar, chunki hakamlar o'zlari va o'zlari mutaxassis bo'lishlari kerak. Ekspertlarni tayinlash yo'lidagi vaziyat murakkab. xalqaro tijorat arbitrajida qoidalar yo'qligi sababli, lekin amaliyotda ekspertni tayinlash ikkala tayinlash usulidan ham qo'llaniladi. Ikkala tomonning arbitrlari o'rtasidagi kelishuv yaxshi amaliyotdir, chunki har ikki tomon o'z arbitrlarini tayinlash irodasi tufayli. Shuningdek, tomonlar muammolarni diqqat bilan tanlashlari kerak qaysi ekspert dalillari zarur va bu ularning bayonotlarini kuchaytirishi yoki zaiflashtirishi mumkin bo'lgan jihatlarini hisobga oladilar. Arbitrlar ekspertlarning xulosalari bilan bog'lanmaydi va ekspert hakamlik sudi yoki taraflar tomonidan tayinlanganmi, muhim emas. Ba'zi hollarda ekspertlar qarama-qarshi fikrlarni ishlab chiqadilar va hakamlar qaysi fikr ishonchliroq ekanligini hal qilishlari kerak. Bunday vaziyatda og'zaki tushuntirishlar hakamlarga yordam beradi. Shuningdek, ekspertning pozitsiyasi va uning ishdagi bayonoti muammo bo'lishi mumkin. Ekspertlarga maslahatchi sifatida yoki hakamlik sudyasi lavozimiga o'xshash lavozimda ishlashga ruxsat etilmaydi. Mutaxassislar ishlarni hal qila olmaydilar, faqat fikr bildiradilar holos. Yuqoridagi ekspertlardan biri (tribunal yoki taraf tomonidan tayinlangan) har qanday saytni, mulkni, mashinalarni yoki boshqa tovarlarni, namunalarni, tizimlarni, jarayonlarni yoki Hujjatlarni sud tegishli deb hisoblagan holda tekshirishi mumkin.⁸

Shuningdek. Qoidalarning qayta ko'rib chiqilishi har qanday masofaviy dalillarni eshitish imkon qadar adolatli bo'lishini ta'minlash uchun jiddiy tushuntirishlar berdi. Aslida, og'zaki guvohlik beruvchi guvohlarga noto'g'ri ta'sir o'tkazmaslik yoki chalg'itmaslik kerak va hakamlik sudyasi o'zi tegishli deb hisoblagan har qanday savolni, guvohning javobini yoki uning chiqishini istisno qilishi mumkin. Hakamlik sudyasi yakunda dalillarning maqbulligi, ahamiyatliligi, ahamiyatliligi va og'irligi to'g'risida qaror qabul qiladi. Dalillar ish uchun ahamiyatsizligi, qonuniy to'siq bo'lishi, imtiyozli xususiyati yoki kimgadir taqdim etish uchun asossiz yuk yuklashi sababli hakamlik sudyasi tomonidan chiqarib tashlanishi mumkin. Arbitr o'zida mavjud bo'lgan eng yaxshi ma'lumotlarga asoslanib xulosa chiqarishi mumkin. Masalan, agar taraf so'ralgan dalillarni taqdim etmaslik uchun asosli sabab ko'rsata olmasa, arbitr

⁷ <https://www.carlsonssolicitors.com/news/2021/4/28/admissibility-of-evidence-in-international-arbitration>

⁸ <https://www.carlsonssolicitors.com/news/2021/4/28/admissibility-of-evidence-in-international-arbitration>

etishmayotgan dalillar ushbu tomonning manfaatlariga zid ekanligini aniqlashi mumkin.

DALILLARNING AHAMIYATI

Xalqaro tijorat arbitrajida arbitrlar moddiy faktlarni aniqlash va isbotlash uchun barcha mumkin bo'lgan dalillarni olishga harakat qilmoqdalar. Elektron hakamlar dalillar va ko'rsatuvlarni o'rganishda faol rol o'ynaydi va ular xolis qarorga kelish uchun ishning moddiy faktlarini izlashlari kerak. Xalqaro arbitrajdagi dalillar har bir tomonning argumentini baholashga yordam beradi va hakamlar dalillarni ko'rib chiqish jarayonida muvozanat va adolat tamoyillarini hisobga olishlari kerak. Elektron arbitrlar nafaqat dalillarni olish va baholash uchun o'z vakolatlaridan foydalanishlari, balki tomonlarning huquqlarini himoya qilishlari va adolatli qaror qabul qilish uchun ehtiyotkorlik bilan harakat qilishlari kerak. Arbitrlar o'zlariga taqdim etilgan dalillarning turli vositalarini sinchkovlik bilan tahlil qilishlari va xalqaro arbitraj sudlaridan yoki institutlardan yoki Xalqaro advokatlar uyushmasidan kelgan qoidalarni diqqat bilan tanlashlari kerak bo'ladi.⁹

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak. Milliy sudlar ko'pincha sud muhokamasiga qabul qilingan dalillarni tartibga soluvchi murakkab qoidalarga amal qiladilar. Biroq, dalillarni olish va taqdim etish tartib-qoidalarini va har qanday dalilning yoki ma'lum bir turining og'irligi ko'rsatilishi kerak - xalqaro arbitrajda yanada muhimroq rol o'ynaydi. Buning sababi, ish odatda sudda qabul qilinishi mumkin bo'lmagan hujjatlarga tayanishi mumkin. Hakamlar, shuningdek, har bir tomonning jamoat mulkiga kirish manfaatlariga zid bo'lishi mumkin bo'lgan yuqori darajadagi, siyosiy yoki o'ta maxfiy ma'lumotlarga ega bo'lgan dalillarni o'z ichiga olishi yoki chiqarib tashlashi mumkin. Xalqaro arbitrajda ishni taqdim etish strategiyasini ishlab chiqishda, har qanday jarayondan oldin tajribali hakamlar va yuridik maslahatchilardan ekspert maslahati olish kerak bo'ladi. Xalqaro tijorat arbitrajining ahamiyati Yevropada ham, ayniqsa, tijorat huquqiga oid nizolarni xalqaro jihatlar bilan hal qilish sohasida ham ortib bormoqda. Xalqaro arbitraj nizolarni hal qilishning yetakchi usuli bo'lib, milliy sudlarda ko'rib chiqish muddatini taqqoslaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konventsiyasi ratifikatsiya qilingan kundan boshlab xalqaro arbitrajga yangi o'ziga xos jihatlar kiritilmoqda. Biz xalqaro tijorat arbitraji ad hoc ishlayaptimi yoki xalqaro arbitraj sudi tomonidan boshqariladigan institutsional tijorat arbitrajini farqlashimiz kerak. Xalqaro advokatlar assotsiatsiyasining tijorat arbitrajida dalillarni olish qoidalarini – “XAB qoidalarini” – xalqaro miqyosda tayyorlangan qoidalarning yaxshi namunasi, biroq arbitrlar isbotlash tartib-qoidalarida hal qiluvchi so'zni aytadilar. Shuningdek, XBA Qoidalarini kabi batafsil qoidalar bilan birgalikda xavf mavjud, ulardan foydalanish - arbitrajning asosiy afzalligi sifatida egiluvchanlik ba'zi hollarda

⁹ https://www.researchgate.net/publication/322704816_Evidence_in_International_Commercial_Arbitration

yo'qolishi mumkin. Barcha mumkin bo'lgan dalillarni to'plashning asosiy ahamiyati moddiy faktni aniqlash va isbotlashdan iborat va shuni yodda tutishimiz kerakki, har bir hakam dalillarni tartibga soluvchi qonun, lex loci arbitrii ga bog'liq qoidalar haqida bilimga ega bo'lishi kerak. Biz yuqorida xalqaro arbitraj sudida dalillarni keltirish tartibi va ularning turlariga doir barcha ma'lumotlar bilan anishib chiqishga harakat qildik.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Bowden, B. (2009), *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*, (Chicago and London: The University of Chicago Press),
2. *Commentary on the revised text of the 2020 IBA Rules on the Taking of Evidence in International Arbitration*
3. *Rules of Evidence in International Arbitration: An Annotated Guide* by Nathan D. O'Malley (2012).
4. MALACKA, Michal. Evidence in International Commercial Arbitration. *International and Comparative Law Review*, 2013, Vol. 13., No. 1, pp. 97–104. DOI: 10.1515/iclr-2016-0061

Tavsiya etiladigan internet saytlari:

- https://www.researchgate.net/publication/322704816_Evidence_in_International_Commercial_Arbitration
- <https://www.carlsonssolicitors.com/news/2021/4/28/admissibility-of-evidence-in-international-arbitration>
- https://uoanbar.edu.iq/LawRamadiCollege/catalog/file/22/library/Rules_of_Evidence_in_International_Arbitration_An_Annotated_Guide.pdf
- <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=4F797338-693E-47C7-A92A-1509790ECC9D>
- <https://blog.ipleaders.in/evidence-arbitral-proceeding/>
- <https://cyberleninka.ru/article/n/xalqaro-tijorat-arbitrajida-arbitraj-bitimining-ahamiyati-ingliz-huquqi-va-amaliyoti/viewer>